

A 70 ÉVES PROF. DR. PUKÁNSZKY BÉLA
(Szeged, 1954. december 23.)
GORDONKAMŰVÉSZ – TANÁR, PEDAGÓGUS, MTA DOKTORA,
EGYETEMI TANÁR
TISZTELETBELI DOCTOR HONORIS CAUSA CÍMET KAPOTT
A SOPRONI EGYETEM SZENÁTUSÁTÓL

<https://www.sopronmedia.hu/.../tanevnyito-a-soproni...>

PROF. DR. PUKÁNSZKY BÉLA KÖSZÖNTÉSE

Prof. dr. Pukánszky Béla köszöntése

Pukánszky Béla 1954. december 23-án született. Középfokú tanulmányait a szegedi Tömörkény Gimnázium és Művészeti Szakközépiskola Zeneművészeti Tagozatán cselló szakon végezte Báthory Sándor gordonkaművész osztályában. A szakközépiskola elvégzése után a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Zeneiskolai Tanárképző Intézete Szegedi Tagozatára nyert felvételt, ahol 1976-ban zeneiskolai tanári diplomát szerzett. Pályakezdő zenetanárként egy évet a békéscsabai Bartók Béla Zeneiskolában, majd 1977-1985 között a Liszt Ferenc Zeneiskolában (ma Király-König Péter Zenei Alapfokú Művészeti Iskola) tanított. Már ezekben az években több tanulmánya jelent meg a zeneiskolai nevelés, zenepedagógia és a gordonkatanítás témáihoz kapcsolódva a nagy múltú Parlando zenepedagógiai folyóiratban.

A zenetanári munka mellett újabb tanulmányokba kezdett, 1980-ban az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara pedagógia szakára nyert felvételt, ahol 1983-ban doktori fokozatot szerzett. A kiváló tanári gárda egyik tagja a magyar neveléstörténet-írás egyik legjelentősebb alakja, Mészáros István volt, akinek munkássága jelentős mértékben gazdagította ismereteinket a magyar nevelés történetének számos korszakáról. Mészáros Pukánszky Béla

meghatározó mestere lett, aki támogatta a fiatal kutató neveléstörténelési indulását. A pályakezdés fontos szereplőjeként lehet még említeni a szegedi egyetem professzorát, Ágoston Györgyöt, akinek szegedi egyetemtörténeli kutatásaiba kapcsolódott be.

Tudományos pályafutását Pukánszky Béla egyetemi oktatóként és kutatóként folytatta. 1989-ben kandidátusi fokozatot szerzett a neveléstudomány területén, 2000-ben szintén a neveléstudomány területén habilitált, 2004-ben pedig a Magyar Tudományos Akadémia doktorává választották.

A zenetanári munkáját befejezve egyetemi oktatóként, vezetőként is nagyívű pályát futott be. 1985-től 1992-ig a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Neveléstudományi Tanszékének oktatója volt. 1992-től a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Neveléstudományi Tanszékének egyetemi docenseként, majd 2005-től annak egyetemi tanáraként dolgozott, emellett 1999 és 2006 között a Neveléstudományi Tanszékot is vezetőjeként is tevékenykedett. Nemcsak a tanszék vezetését vállalta ebben az időszakban, de a szegedi egyetem Bölcsészettudományi Karán tudományos és pályázati dékánhelyettesi teendőit is ellátta 1999 és 2003 között. 2003-ban a Szegedi Tudományegyetem oktatási rektorhelyettesévé választották, ezt a pozíciót 2010-ig töltötte be.

2007-től az SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar Gyógypedagógus-képző Intézetének vezetőjeként a szegedi gyógypedagógus-képzés szakmai arculatának kialakítójaként, megszervezőjeként dolgozott, munkatársaival a vidék legszínvonalasabb képzőhelyévé fejlesztve az intézetet. Mindemellett 2010-től a Pedagógusképző Kar dékánhelyetteseként tevékenykedett. Jelenleg az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem és a komáromi Selye János Egyetem professzora. Megerősítette és vezette az EKKE Neveléstudományi Doktori Iskoláját, de tagja számos más doktori iskolának is.

Pukánszky Béla tudományos érdeklődése rendkívül sokszínű. Magyar és idegen nyelven megjelent tanulmányai, kötetei a magyar neveléstudomány különböző területeit érintik, olyan alap kutatások és munkák, melyek markánsan meghatározzák a hazai neveléstörténeletet, és ma is kiindulásként szolgálnak a további vizsgálatokhoz. Elsőként kell említeni tankönyvírói tevékenységét. Az 1990-es évek elején neveléstörténeli jegyzeteket írt, amelyet később azzal a Németh Andrással fejlesztett tankönyvvé, akinek szakmai és személyes barátsága egész pályáján elkísérte. A kötetnek mind az eredeti verziója, mind az

immár Mészáros Istvánnal mint szerzővel kiegészülve újragondolt változata számos kiadást ért meg. A tankönyveket neveléstörténeti szöveggyűjteménnyel és a pedagógia történetét problémátörténeti megközelítésből bemutató kötetekkel is kiegészítették. Ezek a könyvek mind a mai napig az egyetemi neveléstörténet tanításának kiindulópontjaiként szolgálnak. Szintén tankönyvént is használják a gyermekkor és a nőnevelés történetéről írt úttörő monográfiáit.

Kutatásaiban és publikációiban Pukánszky Béla foglalkozott a szegedi egyetem történetével, a néptanítói és középiskolai tanári professzionalizációval, a népiskolai tanítóképzés történetével, az egyetemi tanárképző intézetek működésével. Tanulmányaiban elemezte a nagy elődök közül például Immanuel Kant, Johann Heinrich Pestalozzi, Johann Friedrich Herbart, Schneller István, Finánczy Ernő és Imre Sándor pedagógiai munkásságát. Foglalkozott a magyar reformpedagógia és életreform századfordulótól 1945-ig tartó időszakával, magyar reformpedagógusok életművével és a reformiskolák történetével. Írt a gyermektanulmányozás történetéről, a különböző évszázadok gyermekképéről, a speciális pedagógia és a gyógypedagógia szerepéről a neveléstudományon belül. Foglalkozott a századelőn felsőoktatásban résztvevő nők történetével, írt a 20. századi magyar reformpedagógiai törekvések neves nőalakjairól, legújabb publikációiban pedig női előadóművészek életútját dolgozta fel. Munkásságának hatását jól mutatja, hogy az írás pillanatában tudományos közleményeinek száma meghaladja a kétszázat, hivatkozásainak száma pedig közel 1300.

Több folyóirat és könyvsorozat szerkesztőbizottságának tagjaként tevékenykedett, így munkatársa volt többek között a Műszaki Kiadó „Pedagógus Könyvek” sorozatnak, valamint a Magyar Pedagógia, a Pedagógusképzés és a Neveléstörténet folyóiratoknak. Jelenleg az MTA Pedagógiai Tudományos Bizottsága Neveléstörténeti Albizottsága folyóiratának, a Pedagógiatörténeti Szemlének szerkesztőségének tagja.

Pukánszky Béla tudományszervező tevékenysége is jól ismert: 1990-től vett részt a Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottságának munkájában, amelynek később elnöke is lett. 1999-től az MTA Neveléstörténeti Albizottsága tagja, melynek elnöki tisztét 2003–2006 között töltötte be. 2005-től az MTA Művelődéstörténeti Bizottsága, 2007-től pedig az Országos Köznevelési Tanács testületébe választották. 2001–2004 között az OTKA Társadalomtudományi Kollégiumának lett tagja, a 2005–2008 közötti időszakban pedig az OTKA Pedagógia - Pszichológiai Zsűrijének elnöki posztját betöltve irányította a pályázatok véleményezését. 2004 és 2010 részt vett a Nemzeti Bologna

Bizottság Pedagógusképzési Albizottságában a Bologna-rendszerű tanárképzés szervezeti kereteinek és tartalmának kialakításában. Emellett 2006–2010 között a magyar Akkreditációs Bizottság Tanárképzési Bizottságának elnökeként dolgozott.

Kutatói, oktatói és vezetői tevékenységét számos alkalommal ismerték el. 1997-ben Széchenyi Professzori Ösztöndíjat, 2001-ben Széchenyi Ösztöndíjat nyert. 1990-ben Miniszteri Dicséretet, 1997-ben Kiss Árpád Díjat kapott. 2012-ben vehette át a Szegedi Tudományegyetem Pro Universitate Díját. 2018-ban a Magyar Érdemrend Tisztikeresztje polgári tagozat kitüntetéssel ismerték el munkásságát. 2024-ben a komáromi Selye János Egyetem fennállásának 20. évfordulója alkalmából kapott emlékérmét és ugyancsak idén avatta a Soproni Egyetem tiszteletbeli doktorává (Doctor Honoris Causa).

Az elmúlt négy évtized során Pukánszky Béla oktatóként, kutatóként, tankönyvszerzőként és kutatási projektek vezetőjeként meghatározó alakja volt a magyar tudományos életnek, de intézményszervezőként is fontos eredmények fűződnek a nevéhez. Munkássága számos területen hagyott kitörölhetetlen nyomot.

Pukánszky Béla a termékeny oktatói, kutatói pályája mellett az aktív zenéléssel sem szakított. Erre utalva, a rá jellemző humorral szokta megjegyezni, hogy *ő a legjobb csellista a neveléstörténészek között és a legjobb neveléstörténész a csellisták között*. Aktív, gyakorló művészként ma is rendszeresen fellép. Az utóbbi időszakban szólóban és különböző kamaratformációkban, az Újszegedi Kamarazenekar tagjaként, csellóversenyek szólistájaként is több alkalommal szerepelt. Dombiné Kemény Erzsébettel adott kamarakonzertjei a szegedi zenei élet fontos és nagy közönséget vonzó eseményei. Jól ismert barokk, klasszikus, romantikus és 20. századi művek mellett szívesen kutat a nagyközönség által még nem ismert gordonkaművek után, melyeket rendszeresen mutat be önálló koncertjein.

Nóbik Attila és Pethő Villő

PUKÁNSZKY BÉLA
**A GYERMEK A TIZENKILENCEDIK SZÁZADI MAGYAR
NEVELÉSTANI KÉZIKÖNYVEKBEN***¹
Bevezetés

Egy adott történelmi kor, kultúrkör, társadalmi csoport gyermekséggel, gyermekkorral kapcsolatos nézetei, attitűdjei, elvárásai több síkon megragadható ideológiává, összetett elméleti konstrukcióvá szerveződnek az idők folyamán. Hipotézisünk szerint ez az eszmerendszer nemcsak homogén egészként kezelhető, hanem az analitikus elemzés céljából több alkotórészre bontható. Abból a feltételezésből indulunk ki, hogy ez a történetileg alakuló-változó szerves egész, a *gyermekszemlélet* legalább két egymással párhuzamos síkra tagolható. A kettő közül az egyik a *gyermekkép*, a másik pedig a *gyermekfelfogás*.

A *gyermekkép* önmagában is komplex fogalom, benne a gyermekkel kapcsolatos gondolatok, vélemények elvont ideák formájában öltönek testet. A gyermek ezen a síkon többnyire eszményített, gyakran mitizált alakban jelenik meg az adott korszak és az adott társadalom „magas”-kultúrájában – így például irodalmában^[1], művészetében^[2], de a nevelésről elmélkedő jeles gondolkodóinak, pedagógus-íróinak műveiben is. Ez a gyermekkép általában a normativitás elemét is tartalmazza, mivel az idealizált gyermek tulajdonságait írja le. Így egyúttal a céltételezés mozzanata is megragadható benne. Megmutatja azt, amilyennek látni szerették volna, amilyenné alakítani kívánták a felnőtt generációk koruk gyermekeit. Olyan elméleti konstrukció tehát a gyermekkép, amely az emberalakítás, a „pedagogikum” társadalmi szinten megfogalmazódó igényét is kifejezi. Így végső soron – a teleológiai mozzanat révén – az elvont, filozófiai-antropológiai síkon megfogalmazódó emberképéről, *embereszményéről* is fontos részleteket árul el.

A *gyermekfelfogás* ezzel szemben ezer szállal kötődik a gyermeknevelés hétköznapi gyakorlatához. Ez a kategória azoknak a gyermekre vonatkozó elméleteknek, vélekedéseknek, gondolati konstrukcióknak a gyűjtőfogalma, amelyek a köznapi tudat szintjén jelennek meg, és deskriptív jellegüknél fogva nélkülözik az idealizálás, mitizálás mozzanatát. A gyermekfelfogás tapasztalati

¹ Parlando 2013/5.

* Részletek (Iskolakultúra-könyvek, 28. Pécs, 2005. 9-10. o. és 101-104. o.)

anyaga az emberek közötti közvetlen kapcsolatokból, a családi és az iskolai nevelőmunka praxisából származik. Rekonstruálásához járható útnak tűnik az adott korszak konkrét nevelői gyakorlatának és a pedagógiai kézikönyvek szerzői által követendőnek tartott nevelési módszereknek a vizsgálata.

A gyermekkép és a gyermekfelfogás összessége – mint már láttuk – az adott kultúrkör, az adott korszak *gyermekszemléletét* alkotja. Ennek összetevői – az eszményített gyermekkép és a praktikus gyermekfelfogás – gyakran feszülnek egymásnak sarkított ellentétpároként. Ennek az első látásra antagonisztikusnak tűnő, de a kor pedagógiai irodalmának ismeretében mégis feloldható ellentmondásnak a magyarázatára is kísérletet teszünk a következőkben.

Gyermekkortörténeti vizsgálódásaink tehát jelen esetben a gyermekszemléletre (gyermekképre és gyermekfelfogásra) koncentrálnak, szem előtt tartva a témával foglalkozó legújabb szakirodalomnak azt a megállapítását, hogy a gyermekkor társadalmi közegben keletkező „ideológiai képződmény” (Hawes és Hiner, 2000). Ha tehát a gyermekkor „az egyes társadalmak speciális és strukturális összetevője”, akkor például a róla alkotott kép és felfogás sajátosságaiból fakadó praktikus *gyermeknevelési szokásokat* csakis az adott kor és kultúrkör keretei között szabad értelmeznünk, minden más szempont – például jelenlegi értékrendünk, elvárásaink visszavetítése a múlt egy adott korszakába – megtévesztő eredményre vezetne.

A bemutatott gyermekkortörténeti vizsgálódások alapvetően eszmetörténeti és mentalitástörténeti irányultságúak, a gyermekre vonatkozó szemléletmód változásaira koncentrálnak. A szerteágazó tematika a tágabb értelemben vett gyermekkortörténeti feldolgozás lehetőségét is felkínálja, amelynek során a határtudományok egyre bővülő ismeretanyagának a szintetizálására is sor kerülhetne. Ez egy későbbi kutatás feladata.

[...]

Iskolakritika és új gyermekszemlélet

A 19. században kiépülő és hatalmas tömegeket befogadó iskolarendszerek túlszűfolttsága, a megfelelő feltételek hiánya az évtizedek során mind több anomáliát hozott a felszínre. Az iskolát egyre hevesebb kritikák érték különböző körökből. Német földön már 1836-ban megjelent egy cikk egy korabeli újságban, a „Medizinische Zeitung” című lapban. *Karl Ignatz Lorinser* orvos ebben a tanulmányában („Zum Schutz der Gesundheit in den Schulen”, azaz: „Az iskolai egészségvédelemről”) a gimnazisták túlterhelésére figyelmeztet

(Plake, 1991. 149.). A lélek nyugtalansága, fokozott igénybevétele – úgymond – az idegrendszer tömegének megnagyobbodásához vezetett a generációk során. Ezt a helyzetet az iskola csak rontotta. A tantárgyak és a házi feladatok tömege gátolják a természetes testi fejlődést. „A legszorgalmasabbak a leginkább esendők, leginkább betegségekre hajlamosak” – írja *Lorinser* már 1836-ban. A tanulmány a porosz király kezébe került, aki utasította miniszterét egy tananyagcsökkentéssel kapcsolatos tervezet kidolgozására. Ebben a gimnáziumok heti óraszámának felső határát 32 órában szabták meg, s előírták az óraközi szünetek időtartamát is. Szóba került a testnevelés iskolai tanításának bevezetése is, ám erre akkor még nem került sor. Mindenesetre javasolták, hogy a tanulók arra alkalmas tanárok vezetésével – tanítás után – önkéntes sportfoglalkozásokon vegyenek részt (Manoff, 1899).

Egy breslauer orvos, *Hermann Cohn* kutatásokat végzett, melyek nyomán 1867-ben azt állította, hogy a fiatalok megnövekedett szellemi igénybevétele, a fokozott „teljesítményelvárás” testi rendellenességekhez, például rövidlátáshoz vezet. A hetvenes években publikációk egész sora jelent meg erről, és konferenciákat szerveztek az iskolai túlterhelés témakörében. A szakértők ekkorra már egyetértettek abban, hogy a túlterhelés nem csak a tanórákra korlátozódik. Csökkenteni kell a házi feladatok mennyiségét is úgy, hogy a velük való foglalkozás – a gimnáziumok alsó osztályaiban – ne vegyen igénybe többet napi két óránál.

Időközben már orvosok egész sora nyilatkozott egyre kritikusabb hangvételben a gyerekek túlzott iskolai igénybevételéről. Hangoztatták, hogy a rövidlátás mellett a fejfájás, az orrvérzés, az emésztési zavarok és az ún. „szűkmellűség” – mind olyan betegség szimptomái, amelyet az iskola okoz. A század végén a diákok körében elharapódzó öngyilkossági sorozatot is a túlterhelés számlájára írták.

A vita egyre jobban kiéleződött, az ellentábor sem várta sokáig magára. Egy magát meg nem nevező badeni pedagógus nehezményezte, hogy a politikusok az iskola ügyében inkább az orvosokra hallgatnak, mint a filológusokra, a klasszikus nyelvek tanáira. Így az a látszatot keltik, hogy végső soron „minden iskolai tanóra káros lehet az egészségre”. Pedig a nevelés egyik célja éppen az erőfeszítésre való képesség kell, hogy legyen. A túl sok kellemes foglalatosság ártalmas, a 14-16 éves fiatalágnak éppen a szigorú nevelésre van szüksége, mivel amúgy is a lelki erők pazarlása jellemzi ezt a korosztályt (Wendt, 1883).

A nyolcvanas években Németország egyre több városában alakultak iskolai reformokat sürgető egyesületek. Poroszországban 22 000 aláírást gyűjtöttek a túlterhelés ellenzői, akik a probléma megoldását a klasszikus stúdiumok óraszámának csökkentésében látták. 1890-ben *II. Vilmos császár* is állást foglalt a kérdésben: egy berlini nevelésügyi konferencia megnyitása alkalmával az ifjúságra nehezedő túlterhelést a túlfeszített íjhoz hasonlította, és szükségesnek tartotta a tananyag jelentős csökkentését. A császári óhajt tett követte: a német gimnáziumok reformja során az 1892-ben életbe lépő tantervben már 16 órával csökkentették a heti óraszámot, jelentősen mérsékeltek a latin és görög tantárgy anyagát, valamint az érettségi vizsgák követelményeit.

Az iskolakritika felerősödésével párhuzamosan más folyamatok is elkezdődtek. Fokról-fokra átalakult az emberek gondolkodásmódja, megváltozott a mentalitás, az emberről, az ember feladatáról, az életről, a társadalomról alkotott felfogás. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy megfogalmazódott egy új alapelveken nyugvó pedagógiával kapcsolatos igény. A *Herbart* nevével fémjelzett puritánus pedagógiai rendszer már nem elégítette ki az új emberkép által diktált igényeket.

A század második felének fő jelszavai ezzel szemben a haladás, a fejlődés, a küzdelem lettek. A hetvenes-nyolcvanas években pedig már új életérzés, életstílus, sőt új embertípus születik. A „felhalmozó” ember mellett megszületik a fogyasztó, a „konzumáló” ember típusa. Ennek háttérében az ipari produktivitás növekedése állt, amely robbanásszerűen zajlott le az ipari fejlődés alacsonyabb fokán álló országokban éppúgy, mint az élen haladó kapitalista birodalmakban.

Egyre inkább pusztá retorikai fogássá válik a „fáradhatatlan hivatásvégzés” korábban még megrendíthetetlennek vélt etikai tartalma. A *Rousseau* által megfogalmazott, s az ő korában még talajtalannak bizonyuló eudaimonista *boldogságetika* ismét felbukkan, most már kézzelfogható közelségbe hozva az evilági boldogulás ígérését, lehetőségét. Az ember rátalál saját belső világára, igényeire, szükségleteire, amelyeket most már bizvást kielégíthet. Felfedezi a külső természetet is, amely már nem leigázandó ellenfél többé, hanem a világi örömök kiapadhatatlan forrása.

David Riesmann korábban már idézett könyvében („The Lonely Crowd”, „A magányos tömeg”) „*kívülről irányított*”-nak nevezi az új embert. A csalhatatlannak hitt iránytűk már nem működnek megbízhatóan, a korábbi értékekbe vetett hit megrendül, bizonytalanság lesz úrrá az embereken. A szülők már nem képesek gyerekeiknek olyan, életvitelre vonatkozó örökérvényű

útmutatást adni, amely cselekedeteiket minden körülmények között megbízhatóan irányítaná. Egyre nagyobb szerepet kap a gyermekek életében az iskola, egyre fontosabb számukra a kortárs csoport véleménye. A gyermekek társadalmi szerepe egyre növekszik, a szülők egyre fontosabbnak tartják színvonalas nevelésüket-iskoláztatásukat. (Riesmann, 1983)

Az emberek gondolkodásának, mentalitásának szerves részévé válik a világ iránti *érzékenység*, a szépség, az esztétikum iránti nyitottság. Az „új ember” egyre jobban érdeklődik a művészetek, ezen belül is a zene, az érzelmet kifejező irodalmi alkotások, valamint a sport iránt. A pedagógia megpróbálja ezeket az új területeket ellenőrzése alá vonni, hatásaikat be akarja kapcsolni a nevelésbe.

A megszülető, kibontakozó és ezer szálra bomló *reformpedagógia* irányzatainak sokasága üzent hadat a protestáns örökségű evilági aszkétizmus mentalitásának. A „régis pedagógia” céljai között az engedelmességre, pontosságra, szerénységre, szorgalomra, kitartásra, a szükségletek elfojtására való nevelés szerepelt. Az „új nevelés” ezzel szemben a múzsai nevelés fontosságát hangsúlyozza, felfedezi a testkultúrát, a sportot és – Rousseau után ismét – újra felhívja a figyelmet a lélek fejlődését jótékonyan segítő fizikai munkára (Pukánszky, 2000)^[3].

A 19-20. század fordulója előtti évtizedekben új filozófiai és pszichológiai irányzatok bontakoztak ki, s ezek együttesen nagymértékben elősegítették a gyermekképp átformálódását. A „régis iskola” elvárásaihoz illeszkedő gyermekképp (amelynek sajátosságai leginkább a tananyagot mechanikusan elsajátító, jól alkalmazkodó, szorgalmas tanuló jellemző vonásaival ragadhatóak meg) egyre inkább a támadások keresztüzébe került. A passzív, befogadó tanulói attitűdöt előnyben részesítő „hagyományos” nevelést a kultúra- és iskolakritikusok egyaránt heves kritikában részesítették. Az olyan új irányzatok, mint például a pozitívizmus, a pragmatizmus, a kísérleti- és gyermeklélektan friss eredményeinek hatására létrejött a gyermekről felhalmozódó tudást laza szálakkal egységbe szervező gyermektanulmány (pedológia). E diszciplína eredményei, valamint a századforduló egyéb pedagógiai reformmozgalmai (mint például a művészetpedagógia) együttes hatására kialakuló „új gyermek” típusának személyiségjegyei közé sokkal jobban illik az iskolai munkában való aktív, „együtt gondolkodó” részvétel, a művészetek iránti fogékonyság és alkotókedv, a hagyományos tekintélyek megkérdőjelezése, új utak keresése. De az új gyermekképp jellemzői nemcsak az iskolai munka kontextusában írhatók le, hanem tágabb összefüggésekben is. E szemlélet szerint a gyermek minőségileg

más, mint a felnőtt, s ez a lényeges különbség személyiségének pszichés struktúrájában, életkori és egyéni sajátosságaiban is megnyilvánul. Az új felfogás szerint „a gyermeknek önálló világa van, sajátos szemléletmóddal, nézőpontokkal, problémákkal, értékekkel és tapasztalatszerzési formákkal”. (Németh, 1996, 16.)

A formálódó új gyermekkép sajátos módon mitikus elemekkel is gazdagodott. Miután a gyermekből kiinduló pedagógia („Pädagogik vom Kinde aus”) még nem minden esetben rendelkezett egzakt tudományos alapokkal, a hiányok pótlása a vágyak és remények fogalmazódtak meg, s ez jó lehetőséget adott a mítoszteremtéshez. Mítoszok születtek a gyermek veleszületett szépzérzékéről és eleve adott erkölcsi érettségéről (Oelkers, 1992, 75.).

Az empátiás reformpedagógusok szívesen képzeltek magukat a gyermek helyzetébe. Költői érzékenységről tanúskodó leírást adtak az iskolában „szenvető gyermek”-ről, aki nap mint nap átéli az iskola lélekölő rutinjának „lélekgyilkolását” (Ellen Key), miközben a gyermek egyéniségével nem törődő pedáns tanárok csak saját „nevelési igényük” kielégítésére törekszenek. Újjászületett Rousseau ideája a negatív nevelésről, amely nem direkt eszközökkel fejleszt, hanem megteremti a gyermek önmagát kibontakoztató aktivitásának feltételeit. Nagyívű elvárások fogalmazódnak meg az új iskolával szemben, amely „gyermekszerű” a berendezési tárgyak méretétől és ergonómiai jellemzőitől kezdve az alkalmazott tanítási módszerekig.

A századforduló reformpedagógusai programadó műveikben szívesen állították szembe a régit az újjal, a túlhaladottat a korszerűvel. Eközben olykor túlzásokra is ragadtatták magukat, mint például Ellen Key, svéd tanítónő, aki „A gyermek évszázada” című, 1900-ban kiadott nagyszerű könyvében a régi iskola teljes elsőprését sürgeti: „Özönvíznek kell következni a pedagógiában, és akkor csak Montaigne-t, Rousseau-t, Spencert és az új gyermekpszichológiai irodalmat szabad majd a bárkába bevinni!” (Key, 1976, 145.)

Az „új gyermek” és számára felállítandó „új iskola” ideája tehát racionális és mitikus elemekből szerveződött egésszé. Végző soron ez a sajátos elegy eredményezte azt a tettekben is gyakran testet öltő „romantikus hevületet”, amelynek energiái hosszú időn keresztül tették lehetővé a reformpedagógiai elképzelések iskolai megvalósulását.

[¹] Példa erre a „gyermekiesség” (Kindlichkeit) vagy az „isteni gyermek” (göttliches Kind) motívuma a német romantika irodalmában, költészetében.

[²] Egyebek mellett ezt példázzák a reneszánsz festészet „puttói”.

[³] Ez az utóbbi mozzanat is igazolja, amit az újabb történeti pedagógiai elemzések egyre jobban hangsúlyoznak: a reformpedagógia gyökerei mélyre nyúlnak a pedagógiai eszmék talajában. Jürgen Oelkers ezt a jelenséget a „reformmotívumok kontinuitása”-ként értelmezi (Oelkers, Jürgen (1992): *Reformpädagogik. Eine kritische Dogmengeschichte*. Juventa Verlag, Weinheim und München. Zweite Auflage.)

PUKÁNSZKY BÉLA ROUSSEAU GYERMEKSZEMLELETE ÉS A „FEKETE PEDAGÓGIA”

Kevés gondolkodó van a pedagógia történetében, aki olyan nagyhatást gyakorolt volna a gyermeknevelés elméletére és gyakorlatára, mint Jean Jacques Rousseau (1712–1778). Megítélése azonban manapság mégis jól érzékelhető átformálódáson megy keresztül a nevelés történetével foglalkozó szakirodalomban.

Már a felületes szemlélődő számára is feltűnő lehet, hogy – az azt megelőző korszakokhoz képest – a 18. század gondolkodói egyre több röpiratban, pamfletben, értekezésben foglalkoznak a nevelés kérdéseivel. Ha azonban kissé alaposabban megvizsgáljuk a század termését, láthatjuk, hogy ez a felfokozott érdeklődés nemjelent a mai értelemben vett „gyermekközpontúságot”. A pedagógiai tárgyú írások tartalma sokkal inkább a felnőttek társadalmának gyerekekkel szemben megfogalmazott igényeit tükrözte, mint a gyerekek szükségleteit.

A pedagógiai pamfletirodalom virágzása a 18. században

A kicsikre terelődő figyelem háttérben nemegyszer meglehetősen prózai okokat találunk. Az államelmélettel és gazdasági kérdésekkel foglalkozó racionalista elmélkedők újszempontra vezetnek be: a hasznosságát. Amíg a középkorban az ember, mint lélekkel bíró lény jelent meg a gondolkodásban, az újkori filozófusok egy része azt is vizsgálja, hogy az egyén munkájával mennyi hasznot hajt a társadalom számára. Angliában például kiszámították az emberek értékét foglalkozásuk alapján. Egy matróz – hasznosságát tekintve – felér több paraszttal, néhány művész viszont sok matrózzal egyenértékű. (Badinter, 1999) Elterjedt a felfogás, miszerint egy állam erejét népessége adja: „dolgozó és védelmező karok” sokaságára van tehát szükség. **A teljes tanulmány itt olvasható:**

[Rousseau gyermekszemlélete és a „fekete pedagógia”](#) (Iskolakultúra 2005/9.)

V.

PUKÁNSZKY BÉLA ÚJ UTAK, VÁLTOZÓ SZEREPEK – ELŐADÓMŰVÉSZNŐK A 19. SZÁZADI NEMZETKÖZI KONCERTÉLETBEN: LISA CRISTIANI (1827–1853)

„És Miss Darcy is olyan csinos, mint a bátyja? – kérdezte Mr. Gardiner.
– Persze hogy olyan! A legszebb kisasszony a világon! És milyen művelt! Egész nap énekel és zongorázik. A szomszéd szobában van az új zongora, most érkezett meg, a gazdám ajándéka.”²

Büszkeség és balítélet című regényében Jane Austen a fenti sorokkal jellemzi Fitzwilliam Darcy hűgát, a szelíd és visszahúzódo Georgiana Darcyt. Az arisztokrata lány legfőbb kedvtelése a zene: szívesen énekel, jól zongorázik. Néhány jellemző vonás ez azoknak az alapvető női erényeknek a sorából, amelyek a korabeli társadalmi elvárásokat tükrözték³.

Az eladósorban levő leányok életét befolyásoló elvárások, szokások, rítusok mechanizmusai nemcsak Angliában működtek így, hanem más országokban, így például Magyarországon is. A feudális kötöttségeket felidéző hármas női szereprepertoárra – a feleség, édesanya és háziasszony létmódra – felkészítő nevelés alapelvei hasonlóak voltak Európában. Ezeket a tradicionális társadalmi szerepelvárásokat tükröző nevelési elveket és életvezetési szokásokat a 18-19. századfordulóján még nem formálták át az éppen zajló francia forradalom társadalmi egyenlőséget hirdető eszméi.

1. „Ez a hangszer mindeddig szokatlan látvány volt női kezekben”⁴

Jane Austen hősnőjének életében a zongora kitüntetett szerephez jutott, de mégis megmaradt a műkedvelő, önmaga és baráti társasága számára örömet okozó úrilány zeneszerszámának. A 18-19. század fordulóján azonban már a

² AUSTIN 1813/1958

³ Az angol íróno finom humorral megírt, fordulatokban gazdag romantikus szerelmi története nemcsak szórakoztató olvasmány, hanem a 18-19. századforduló Angliájának társadalmi viszonyait, szokásait, a női szerepekről alkotott felfogásmódot, a korabeli „nőképet” is érzékletesen ábrázoló könyv.

⁴ „Wegen des bis jetzt Ungewöhnlichen, dieses Instrument in den Händen einer Dame zu sehen, waren wir sehr gespannt”. H. S.: Zweites Abonnement: Concert im Saale des Gewandhauses zu Leipzig. (Den 12. October 1845.). Signale für die Musikalische Welt, 1845. október 15. 329-330.

nyilvánosság színpadán is megjelentek a nők, köztük azok a zenészek is, akik a muzsikálást művészi tökélyre fejlesztve professzionális előadóművészként kívántak elismertségre és kenyérkeresetre szert tenni. Női zeneszerzőket már a középkorból is ismerünk (pl. Hildegard von Bingen (1098–1179), énekművésznők, operaénekesnők, „prima donná”-k már a 17. század közepétől ismertek a zenetörténetben.⁵

Az arisztokrácia fejedelmi udvarain és a gazdag polgárok szalonjain kívül is megjelenő és elterjedő polgári hangversenykultúra a 17. század végén kezdett intézményesülni Európában. A nagyközönség számára hozzáférhető nyilvános koncertek megszervezésére első ízben Londonban került sor. John Banister hegedűs és zeneszerző 1672 decemberének végétől belépődíj fejében adott elő házában zeneműveket, az oda betérő közönség kívánsága szerint. A 18. század első felére a nyilvános hangverseny már London zeneéletének mindennapi formája lett. Ezzel megvásárolhatóvá és fogyaszthatóvá tette a zeneművekben testet öltő emelkedettséget és poézist, ami „a jámbor hétköznapokban” már nem volt könnyen elérhető.⁶ A pénzért kapható zeneművészet így egyúttal szakrális funkciókat töltött be egy szekularizálódó kultúrában.⁷

A koncertek kialakuló tárgyi és rituális kellékei, az előadóművészek és a közönség viselkedési formái lassan merev szokásrenddé váltak, kanonizálódtak. A koncertpódiumon a férfiak mellett lassanként megjelentek a nők is, akikkel szemben a tradicionális nőképben gyökerező mentalitás jóval szigorúbb szabályokat írt elő. Nem meglepő, hogy elsősorban a korabeli tradicionális nőképre épülő közgondolkodás határozta meg a leányok és asszonyok számára „illendőnek”, elfogadhatónak tartott zeneszerszámok viszonylag szűk körét. A normák elsődleges közvetítői a zenei tárgyú publicisztikák, cikkek, hangversenykritikák voltak.

Egy német zeneszerző és zenei szakíró, Carl Ludwig Junker a *Musikalischer Almanach* című újság 1784. évfolyamában még az amatőr, kedvtelésből űzött hangszerjáték esetén is következő korlátokkal szűkítette le a nők számára javasolt instrumentumok körét: 1. A korabeli ruha- és frizuradivat összeférhetetlenek az adott hangszer megszólaltatásához szükséges mozgásokkal (tiltott hangszerek: a vonósok és a rézfúvósok). 2. Az adott hangszer hangja, férfiassága, ellentmond a női karakternek (a tilalomlistán szerepelnek a

⁵ Az egyik leghíresebb és legsikeresebb operaénekesnő Anna Renzi (1620–1661) velencei szopránénekesnő volt abban a korban. Fejlett énektechnikája, kiemelkedően nagy hangterjedelme és kiváló előadóművészi képességei miatt több zeneszerző komponált neki dedikált műveket.

⁶ WICKE 1998. 13.

⁷ FÓNAGY 2012. 580.

adászatkor és a háborúk alkalmával használatos fúvós hangszerek). 3. A hangszer tartása bizarr vagy akár kifejezetten illetlen a nők számára (ez utóbbiak körébe tartozik a gordonka).⁸ Freia Hoffmann német kutató, aki a 19. századi nők zenetörténeti szerepét rekonstruálja, a fenti felsorolást a következőkkel egészíti ki: 1. A korabeli nők számára megengedett hangszerek jól illeszkedjenek a kedvtelésből űzött családi kamarazenélés kontextusába (ide tartoznak a kísérőhangszerként használt zongora, a gitár és a hárfa). 2. A hangszer az együttes muzsikálás eszköze legyen (ide sorolja a zenekari játék során használatos hangszereket és az orgonát). 3. A női nem számára illendőnek tartott hangszereknek a női hang karakteréhez és regiszteréhez kell illeszkednie (ezért részesítette előnyben a korszellem a hegedűt a csellóval szemben).⁹

2. „A mi korunkban minden abnormitás tetszést arat...”¹⁰

Ezek alapján már elképzelhető, hogy milyen előítéletek keresztezték a 19. század első felében Lise Cristiani-Barbier (1827–1853) pályafutását. Ő volt az első nyilvánosság előtt is rendszeresen fellépő¹¹, majd hamarosan nemzetközileg is elismertté váló gordonkaművésznő¹².

Cristiani családi gyökerei jelentősen meghatározták pályáját. Nagyszülei közismert szereplői voltak a korabeli párizsi művészeti életének. Nagyanyja, Agathe-Maria Richard színésznő volt. Az asszony második férje, Nicolas-Alexandre Barbier (1789–1864) pedig festőművész-rajztanár, I. Lajos Francia király gyermekeinek házitánítója. Egy korai életrajzírója megemlíti, hogy Lise vidéken nőtt fel, szívesen játszott vad, fiús játékokat a falubeli gyermekekkel. Zenei tehetsége már korán megmutatkozott, nyolcévesen kis darabokat komponált zongorára. Nagyapja felfigyelt különleges adottságaira. Felkérte a fiatal Auguste Wolff¹³ zongoraművészt (a párizsi konzervatórium

⁸ JUNKER 1784, 97-99.

⁹ Lásd: HOFFMANN 1991.

¹⁰ LEWINSKY, Ignaz: Konzert der Dlle. Lise Cristiani. *Wiener Allgemeine Musik-Zeitung*, 1845. május 17. 234-235.

¹¹ Ezt megelőzően csak Thérèse-Rosalie Pain (1773–1859) francia csellistánó fellépéseiről vannak adatok az 1800 körüli évekből. Ezekre a szereplésekre csak privát körben, szalonokban került sor.

¹² Ahogyan arra Katharina Deserno egyik publikációjában utal, az első ismert koncertező csellistánó olasz művészneve Lisa (a korabeli sajtóban Lise) Cristianit, eredeti neve viszont Elise Barbier – a nagyszülei után, akik szülei korai halála után felnevelték. A „Cristiani” művésznév a szülők nevéből ered, amely „Chrétien” volt.

¹³ Auguste Wolff (1821–1887) francia zeneszerző és zongoraművész. Camille Pleyel zongoragyáros társa és üzleti partnere. Fontos szerepe volt és a zongora mechanikájának tökéletesítésében és a Pleyel-féle zongoramanufaktúra ipari méretűvé fejlesztésében.

későbbi tanárát), hogy tanítsa zongorázni a kislányt, és adjon neki zeneelméleti szolfézsórákat is (Gaillard, 1845). Ez utóbbi területeken kiválóan haladt. A zongorajátékban elért kezdeti sikerek után viszont úgy érezte, hogy ez a hangszer nem eléggé alkalmas a szép dallamívek megszólaltatására, kezét pedig kicsinek tartotta a virtuóz zongorajátékhoz. [...]

A teljes tanulmány itt olvasható:

Új utak, változó szerepek – Előadóművésznők a 19. századi koncertéletben: Lisa Cristiani (1827–1853)

**VÁLOGATÁS
DR. PUKÁNSZKY BÉLA ÉS DR. DOMBINÉ DR. KEMÉNY ERZSÉBET
KONCERTFELVÉTELEIBŐL**

**Pukánszky Béla (gordonka) és Dombiné Kemény Erzsébet (zongora)
hangverseny-felvételeiből:**

Giovanni Battista Pergolesi: F-dúr szimfónia (Eugen Rapp átírata) (6:55);
Farkas Ferenc Concerto all'antica (10:45); Eduard Lalo: Orosz énekek (4:19);
Ottorino Respighi: Adagio con variazioni (10:30)